

Identitatea spirituală și funcția religiei în nuvelele lui Ioan Popovici

Delia Badea*

DOI 10.56177/jhss.2.15.2024.art.2

Spiritual Identity and the Function of Religion in the Short Stories of Ioan Popovici

Abstract:

In the context where Ioan Popovici's short stories was most often associated with the social theme of provincial town life, we consider that an interrogation of it through the lens of some symbolic spatial figures present in his texts could represent a contribution to the renewal of geocritical approaches of our short prose, at least insofar as that these spatial figures involve a series of symbolic and linguistic representations generating new paradigms of meaning. In this context, the hypothesis underlying the present approach is that in Ioan Popovici's short prose the appeal to Christian morality could be interpreted as the result of an existential and/or identity aporia, in full congruence with the very idea of nation. To this end, this article aims to answer two questions: How does the identity validation of the characters function within the narrative discourse proposed by Ioan Popovici? To what extent does this approach/rejection of spirituality become the main attitude through which the characters can reflect on their own identity?

Keywords: identity, spirituality, spatial figures, imaginary, architopos

Context

E un lucru comun ca în scrierile diferitelor școli filozofice greco-romane din secolul I să găsim reproduse o serie de cataloage conținând liste de vicii și virtuți (Charles, 2000: 1253-1254). Scopul acestora era cel al unor instrumente retorice, cu dublă funcție – protreptică și parenetică, menite așadar să inducă convingerea că o conduită virtuoasă este singura aptă să asigure bunăstarea și sănătatea, în timp ce viciul nu poate duce decât la pierzanie. Mai târziu, pe baza acestor „cataloage” vor fi concepute, dezvoltate și predate învățăturile morale ale creștinismului, așa cum apar ele în Noul Testament și, în mod particular, în scrisorile atribuite lui Pavel. Odată cu Socrate, Aristotel și Platon, continuând mai apoi cu stoicii, etica virtuții va deveni un concept umbrelă pentru numeroasele teorii care își propun să reflecte rolul caracterului și al virtuții în filosofia morală.

* Research Scientist, Romanian Academy – Timișoara Branch, “Titu Maiorescu” Institute for Studies on Banat, delia_badea@yahoo.com

O privire de ansamblu asupra discursului narativ propus de proza scurtă¹ a lui Ioan Popovici Bănăţeanul sugerează o evidentă intenţie a autorului de cartografiere a unui astfel de teritoriu al moralităţii. Apelând la o serie de categorii tradiţionale, personajele sale sunt purtătoare ale unor virtuţi „cardinale”, despre care Aristotel afirma că sunt esenţiale pentru o viaţă bună sau, dimpotrivă, întruchipează vicii, aşa cum apar ele definite încă în primele secole creştine.

Morala creştină şi validarea identitară a personajelor

Din perspectivă geocritică, prezenţa referenţilor spaţiali cu funcţie de arhitoposuri sau „locuri înalte” (Velut, 2004: 39) în desfăşurarea discursului narativ joacă rolul unui *principium identitatis* fundamental, în măsura în care identitatea fiecărui personaj se construieşte şi se deconstruieşte prin raportare la aceste spaţii simbolice.

Citit printr-o astfel de lentilă, imaginarul propus de proza scurtă a lui Ioan Popovici Bănăţeanul traduce simbolistica unei comunităţi în care personajele traversează o serie de arhitoposuri complementare, cu rol esenţial în procesul de semnificare a naraţiunii. Între acestea, biserica (ca reper moral esenţial) şi birtul (ca loc al pierzaniei, al viciilor) devin, în termenii lui Fernando Lambert, „figurile spaţiale” (Lambert, 1998: 111-121) fundamentale pentru înscrierea spaţiului în naraţiune. Prezenţa şi rolul acestor figuri spaţiale în nuvelele analizate sunt semnificative, fiind direct legate de denunţarea unui mediu social obscur în limitele căruia personajele, inspirate din viaţa târgurilor bănăţene de la finele secolului XIX, sunt obligate să-şi ducă existenţa. Totodată, fiind vorba despre toposuri dominante ale imaginarului narativ, analiza conceptualizării acestora permite abordarea unor constante tematice şi stilistice specifice prozatorului, din perspective încă nevalorificate. Una dintre acestea, asupra căreia intenţionăm să ne oprim în acest studiu, vizează identitatea spirituală şi funcţia religiei în nuvelele lui Ioan Popovici Bănăţeanul.

În acest context, ipoteza de la care a pornit demersul de faţă este aceea că în proza scurtă a lui Ioan Popovici apelul redundant la moralitatea creştină ar putea fi interpretat ca rezultat al unei aporii existenţiale şi/sau identitare, în deplină congruenţă cu însăşi ideea de naţiune. Rolul credinţei ca „marcă identitară a poporului român” (Lazăr, 2020: 47) nu reprezintă o noutate. (...) Credinţa ortodoxă – notează cercetătoarea Laura Lazăr – este mai mult decât o religie, şi asta încă de la primele texte copiate şi recopiate pentru a fi răspândite în manuscris sau, mai târziu, traduse şi tipărite” (Lazăr, 2020: 47). Începând cu textele

¹ Corpusul care face obiectul acestui studiu este dat de cele şase nuvele reunite în ciclul *Din viaţa meseriaşilor* (cu 2 mai mult decât cele incluse de Maiorescu în volumul consacrat scrierilor prozatorului lugojean), publicate în volumul I al ediţiei critice Ioan Popovici Bănăţeanul (Popovici Bănăţeanul, 2016).

încadrate sub paradigma literaturii române vechi și trecând mai apoi prin toate compartimentele canonului cronologic anterioare modernismului, retorica imaginarului religios, cu diferitele sale mutații, accentuări sau estompări determinate de specificul și tendințele fiecărei epoci, se suprapune permanent atașamentului față de națiune. O tendință care a sfârșit prin a impune în literatura noastră imaginea arhetipală a unui erou mesianic ale cărui arme au fost, deopotrivă, spada și Scriptura². Observația e cu atât mai valabilă în cazul lui Ioan Popovici, în scrierile căruia elementul ortodox vine să diferențieze identitar o lume periferică aflată în permanentă raportare la un Centru imperial, catolic. Asemenea națiunii, religia reprezintă, să nu uităm, „o formă particulară de memorie colectivă” (Lafond, 2006: 42).

Parcurgând nuvelele din ciclul *Din viața meseriașilor*, vom întâlni personaje harnice, cinstite și cu frica lui Dumnezeu, dar și oameni răi, decăzuți, purtători de vicii. Apartenența la una sau cealaltă categorie de personaje este precis marcată de narator, prin gruparea acestora în jurul celor două arhitoposuri antinomice. Pornind de la această observație, se pot trasa două axe vernaculare din care considerăm că își extrage seva întregul discurs narativ al prozatorului. Acestea vor genera, de altfel, și principalele direcții de analiză în cadrul cercetării de față. Prima dintre ele se referă la o permanentă nevoie de validare identitară a personajelor, prin raportarea la morala creștină. De unde și o inevitabilă polarizare de tip maniheist a acestora. O a doua axă vizează o poetică a spațiului care configurează, în cazul eposului lui Ioan Popovici, un orizont imagologic particular, închizând în sine o lume ea însăși închisă, cea a meseriașilor bănățeni. Citirea, în cheie geocritică, a unui astfel de topos (cu subtoposurile sale specifice: atelierele opincarilor, târgurile de negoț, casa, strada, hanul etc.) poate genera, credem, o reflexie relevantă a imaginarului propus de nuvelele lui Ioan Popovici.

Un prim paradox (explicabil în cheia decalajului redundant al literaturii române față de celelalte literaturi europene) se ivește la o abordare transnațională a scrierilor lui Popovici. Sfârșitul de veac în care prozatorul își scrie nuvelele care l-au făcut remarcat în cercurile Junimii se definea la nivel european (mai ales) prin ascensiunea ideologiilor ostile credinței creștine. Raționalismul științific și pozitivismul anunțau zorii unui ateism militant care va marca puternic cultura secolului XX. În siajul acestei noi orientări, începând cu Sartre și Camus, în literatura franceză, cu Beckett pentru dramaturgia de limbă engleză, sensul absurdului – susținut și de iminentele tragedii ale istoriei – va alimenta în

² În capitolul consacrat imaginarului sămănătoristo-poporanist al începutului de secol XIX, Laura Lazăr citează aceste versuri semnate de G. Coșbuc: „Ce furtuni n-au mai pornit, / Pofta răilor și ura / Ca să pieri tu, neam iubit! / Dar de toți ne-a mântuit / Spada noastră și Scriptura” (George Coșbuc, *Spada și credința*), (Lazăr, 2020: 62).

mare măsură literatura europeană. Simptomaticul decalaj cu care literatura noastră s-a raliat direcțiilor europene explică însă ancorarea scrierilor lui Popovici Bănățeanul în afara acestor tendințe. Prin urmare, chiar dacă Nietzsche proclamase „moartea lui Dumnezeu” (Nietzsche, 1882)³ cu zece ani înainte de întâlnirea dintre Maiorescu și Ioan Popovici⁴, scrierile celui din urmă, atâtea câte a putut lăsa un destin frânt la 24 de ani, nu rămân indiferente la chestiunea religiei, în general, și a moralei creștine în mod particular.

Revenind la cea dintâi direcție propusă, cea care face obiectul acestei analize, vom observa că, citite prin grila raportării la morala creștină, scrierile lui Popovici Bănățeanul propun o cartografiere a virtuților și a viciilor societății românești de la finele secolului XIX. Se conturează, dincolo de eposul propriu-zis, imaginea unei comunități puternic ancorate în tradițiile creștine – cea a târgurilor bănățene – surprinsă într-un moment al istoriei în care aceasta se vede scoasă din logica ei arhaică și pusă, după formula sociologului Yvon Theriault, „la încercarea modernității” (Theriault, 1995). Lugojul, Dobra, Făgetul sunt, în nuvelele analizate, astfel de lumi închise în interiorul cărora opincarii și cojocarii bănățeni, oameni „mocniți” și „tardivi în desfășurarea sufletească” (Călinescu, 1941: 566), metabolizează în propriul mod schimbările impuse de noua ordine economică și socială de la finele secolului XIX.

Cum pe parcursul acestui studiu de caz anumite ipoteze le vom susține și prin apelul la elementul biografic, se cuvine să menționăm aici, fie și în treacăt, că autorul însuși, trăitor într-un Banat imperial, experimentase o serie de excluderi ce se reclamă, fără excepție, din aceeași zonă a identitarului național. Prima dintre acestea, la doar 15 ani, când va fi exmatriculat (alături de colegul și prietenul său, viitorul poet Victor Vlad Delamarina) din arhigimnaziul maghiar din Lugojul natal, pentru a fi participat la ședințele „Societății de lectură a studenților români”⁵. Vor urma în viața tânărului Ioan Popovici și alte răzvrătiri: petrecerile studențești în sunetul cântecelor patriotice interzise sau participarea la manifestațiile de solidaritate cu memorandiștii din 1892.

³ Celebrul „*Gott ist tot*” apare pentru prima oară în *Die fröhliche Wissenschaft*, volum publicat în 1882 (Nietzsche, 1882).

⁴ În noiembrie 1892, aflat în București, Ioan Popovici îi trimite o scrisoare lui Titu Maiorescu, manifestându-și dorința ca autoritarul critic să aprecieze câteva dintre poeziile sale. Întâlnirea dintre cei doi are loc o lună mai târziu, criticul invitându-l pe tânărul lugojean la el acasă, pentru o discuție asupra scrierilor sale (Maiorescu, 1895).

⁵ E vorba de o societate cvasianonimă înființată de elevii gimnaziului din Lugoj, în replică la „Reuniunea de cultură maghiară” la care aceștia erau obligați să participe în fiecare sâmbătă. În scurt timp, societatea reușește, cu sprijinul elevilor și prin donațiile unor lugojeni, să alcătuiască o bibliotecă de carte românească. Detalii despre această societate, dar și despre incidentul care a dus la exmatricularea grupului de elevi români din care făcea parte și Ioan Popovici, în: (Badea, 2018: 39-54).

Prin urmare, o lentilă biografică în lectura nuvelor sale se dovedește semnificantă și legitimatoare.

Creație a divinității, omul – ne spune morala creștină – se definește înainte de toate printr-o identitate spirituală. În acest context, relația sau lipsa relației cu Dumnezeu se conturează ca una dintre principalele ancore identitare pentru personajele lui Popovici Bănățeanul. Legăturile pe care discursul narativ le pune în lumină, cele între elementul religios și cel social, invită la o abordare culturală în care temele memoriei și ale identității se intersectează aproape permanent.

Pe de o parte, modul în care raportarea la divinitate clarifică funcția religiei în logica nuvelor studiate pune în evidență, așa cum am arătat, existența a două categorii de personaje, conturând o polarizare maniheistă, prin urmare exagerată și implicit artificială, a acestora. Recunoaștem în fiecare nuvelă personaje care se conduc (sau cel puțin încearcă să o facă) după puternicele tradiții creștine ale comunității căreia îi aparțin – bănățeni harnici, cinstiți și cu frica lui Dumnezeu, asemenea lui Ghiță Delmeș (*În lume*), Ana, Sandu Boldureanu (*Din lume I*), Lenca sau maistorul Vasi (*După un an de jale*) etc. În opoziție cu acestea, regăsim galeria anatemizărilor, a celor căzuți în patima viciului (bețivi, agresori, hoți) – o lume brută și brutalizată, în care violența domestică și viciul țin de normalitatea cotidiană (maistorul Iosif – *După un an de jale*, Lae – *Din lume*, I etc.). Așezate față în față, aceste personaje devin purtătoare de mesaj într-o lume pentru care identitatea spirituală pare să fie liantul care-i asigură legitimitatea, trăsăturile și acele particularități care o fac să se simtă ireductibilă și inasimilabilă. De unde și posibila extrapolare înspre categorii precum societatea, națiunea, naționalul.

Pe de altă parte, o astfel de polarizare evidentă a personajelor face aproape intuitivă observația că, pe parcursul discursului narativ, toate conflictele majore se vor declanșa în punctele de contact dintre cele două lumi. Situațiile limită, momentele de acțiune ca și cele de introspecție sunt aproape previzibil punctate de narator prin astfel de ancorări înspre valorile creștine. Tocmai de aceea considerăm relevantă o interogare a modului în care această validare identitară funcționează în interiorul discursului narativ. Care sunt modalitățile prin care personajele conceptualizează relația lor cu divinitatea și în ce măsură această apropiere/respingere a spiritualității devine principala atitudine prin care pot reflecta asupra propriei identități?

Într-o astfel de abordare, categoria personajului devine una dintre sursele esențiale de deconstrucție a discursului narativ propus de prozator. Simplu element narativ pentru Propp (Propp, 2015), un „actant”, în cazul semanticii structurale propuse de Greimas (Greimas, 1966) sau chiar un „semn” cu o tipologie tripartită, conform teoriei lui Hamon (Hamon, 1972), personajul a fost privit de mai toate studiile teoretice dintr-o perspectivă de tip non mimetic. Considerăm că în cazul

nuvelor lui Popovici Bănăţeanul o abordare prolifică ar reclama mai degrabă perspectiva opusă, bazată pe receptarea şi re-construcţia personajului prin (con)text (şi prin lectura acestuia), generând ceea ce Vincent Jouve numea „efectul-personaj” (Jouve, 1992).

În acest context, Ana, eroina centrală a nuvelei *Din lume (I)*, rămâne exemplul cel mai relevant al unei întregi galerii, a „personajelor-icoană”, întruchipare a virtuţilor creştine. Ea este eroina în care naratorul investeşte un întreg capital textual, ceea ce, în termenii semioticii lui Hamon, se traduce prin noţiunea de „personaj-referenţial”⁶ – a cărei semnificaţie trimite aşadar la un context socio-cultural specific pe care se configurează întregul orizont imagologic şi, implicit, toate aşteptările cititorului. Desigur, categoria „personajului” cu funcţie descriptivă este inherentă oricărui ficţiuni şi, prin urmare, este anistorică. Însă, dacă în cazul nuvelor lui Ioan Popovici, vom miza pe efectul interpretativ, în defavoarea celui descriptiv, constatăm imediat că eroii săi vin să transmită un întreg set de presupozitii (prejudecăţi?), oferind în cele din urmă imaginea unei lumi arhaice care îşi acceptă apriori apartenenţa la o anumită ordine spirituală şi socială bine stabilită.

Victimă a unui soţ agresiv, beţiv şi cartofor, Ana este cel mai adesea evocată prin calităţi menite să corecteze viciile celui de lângă ea. Am spune că la nivelul portretisticii ceea ce particularizează discursul lui Ioan Popovici este tocmai această tehnică compensatorie în construcţia personajelor. Miza – o încercare de a păstra într-un echilibru fragil o lume aflată într-un moment de derută. Blândeţea, cumpătarea, răbdarea şi înţelepciunea – în plan moral, şi o frumuseţe a tristeţii, cu evidente conotaţii christice, vin să creioneze portretul eroinei. Acţiunile personajului, dar şi momentele de introspecţie devin invariabil pretext de interogare a unor probleme de morală. Atitudinea Anei, dar mai cu seamă prejudecăţile de care se face vinovată – renunţând de fiecare dată la a-şi lua o slujbă sub teroarea obsesivului „Ce va spune lumea?” – sunt în concordanţă cu ceea ce Toma de Aquino definea a fi o subordonare a raţiunii credinţei. O formulă care surprinde însuşi principiul prin care se împlineşte validarea identitară a personajelor lui Popovici Bănăţeanul. Mergând mai departe, teologul italian sugerează chiar o posibilă zonă de suprapunere între etica aristotelică şi morala creştină, completând cele patru virtuţi cardinale cu această triadă a virtuţilor denumite de el „teologale”: credinţa, caritatea şi speranţa (de Aquino, 2016). Cât priveşte construcţia narativă a personajului, deşi înţelepciunea şi o anume

⁶ Conform epistemologiei lui Philippe Hamon, semiotica personajului presupune o triplă distincţie: *personajul-referenţial* – cel care trimite la un sens complet şi bine determinat de o paradigmă istorică, mitologică sau socială cunoscută; *personajul-martor* / „*personnage embrayeur*” – marcă a prezenţei autorului / cititorului în text; şi *personajul-anaforă* – înzestrat cu o memorie excepţională, menit să prevadă sau să prezică desfăşurarea firului narativ (Hamon, 1972; 86-110).

inteligentă pragmatică („Da ce, lumea îmi dă mie de mâncare?”) ar putea-o așeza cu ușurință în sfera virtuților intelectuale, acestea sunt fără excepție anulate prin forța unor altfel de instanțe, exterioare, care par să guverneze viabilitatea identitară a fiecărui personaj: morala creștină și gura lumii.

De altfel, pentru comunitatea zugrăvită de Ioan Popovici, gura lumii rămâne, alături de reperul creștin, o instanță validantă fundamentală. Situația se repetă și în alte nuvele. În *După un an de jale*, puținele economii lăsate de Lae (maistor din categoria falimentarilor, victimă a inadaptării la noua ordine economică) sunt cheltuite de văduva acestuia până la ultimul ban pentru împlinirea, „așa cum se cuvine”, a ritualului creștinesc al înmormântării – „Și l-a înmormântat ca pe un om de seama lui” (Popovici Bănățeanul, 2016: 109). E un gest care lasă familia (văduva și cele două fetițe) fără nicio economie, însă rezolvă orice posibilă (pre)judecată, evitând „ca lumea și mai ales dușmanii s-o cârtească” (Popovici Bănățeanul, 2016: 109). Dacă Dumnezeu este cel care va judeca faptele în viața de apoi, aici, în micul târg de provincie (fie că se numește el Lugoj, Deta, Dobra sau altfel), rolul instanței îl are gura lumii. Ceea ce susține o dublă raportare a personajelor în funcție de dualul acțiune / inacțiune (i.e. introspecție) sub care se situează. Aflăm aproape ritmic, în fiecare nuvelă, că „lumea multe vorbește și multe minciuni se scornesc” (Popovici Bănățeanul, 2016: 75), că „azi lumea scornește multe, câte mirodenii toate, iar noi ne ținem cu lumea și facem și cu cap și fără de cap” (Popovici Bănățeanul, 2016: 91), iar „oamenii sunt răi și gura lumii numai pământul o astupă” (Popovici Bănățeanul, 2016: 144).

Prin urmare, ceea ce o definește pe Ana în mod particular este această interiorizare a suferinței, traducând o apatie și o absență a gestului specifice ortodoxismului sfârșitului de secol XIX. Le regăsim surprinse, în epocă, în discursul preotului Pavel Abel, eroul lui Gala Galaction:

M-am întrebat adeseori și am întrebat și pe alții (când se ivea ocazia) pentru ce corporațiile politice sau religioase (altele decât noi) sunt oricând îndreptățite, nestingerite și meritoase să-și vădească, în fața lumii, prin adunări, prin procesiuni, prin largi demonstrații de stradă și de presă, existența lor și evenimentele familiei, pe când biserica noastră, singură, este *osândită la o tăcere mormântală, la o discrețiune și la o lipsă completă de exteriorizare și de gesturi* (Galaction, 1967: 44-45, s.n.).

Ana e doar un exemplu, dar ea este genul de personaj care trece, practic, dintr-o nuvelă în alta. O recunoaștem sub chipul Lencăi (*După un an de jale*), dar și în celelalte Ane ale prozatorului (*În lume, Un sfârșit jalnic*). Încât, din suprapunerea tuturor acestor avataruri feminine putem recompune cu ușurință portretul arhetipal al mamei. O ipoteză care se

confirmă la o lectură a nuvelor prin lentila biograficului. Vorbind despre Ioan Popovici omul, Ion Breazu afirma că face parte „din rândul copiilor în a căror existență mama ia proporții uriașe” (Breazu, 1934-1935: 99). Într-adevăr, personajele sale trec dintr-o nuvelă în alta și nu putem să nu remarcăm preferința autorului pentru anumite nume împrumutate din propria-i biografie: Ana (cu trimitere la numele mamei autorului, *Susana*) revine în trei dintre povestiri: în nuvela *În lume* ea este fiica maistorului Dinu Tălpoane și a măistoriței Veta; în *Un sfârșit jalnic* este fiica lui Ghiță Delmeș, cojocar harnic și cu frica lui Dumnezeu, și soția lui Iosif (soț brutal și bețiv); în nuvela *Din lume* (I), Ana este soția lui Lae (aici corespondența cu numele reale ale părinților este perfectă). Între cele trei Ane există, până la un punct, o asemănare de destin, ele fiind victime nevinovate ale brutalităților unor soți bețivi și cartofori (din nou raportarea la biografia reală se confirmă), respectiv ale mentalităților unei societăți măcinată de intrigi și guvernate de aparențe. În ciuda sărăciei, a jignirilor și a greutăților îndurate, chipul mamei rămâne în amintirea scriitorului asemenea unei icoane: bună, blândă, harnică, angelică, ea devine „un chip de nevastă pe care dacă o vezi o dată ți se umple sufletul de ea” (Popovici Bănățeanul, 2016: 51). Mai mult chiar, o serie de personaje masculine, între care maistorul Cocârțau, eroul principal din nuvela *De la târg*, maistorul Vasi din nuvela *După un an de jale*, și, mai ales, Sandu Boldurean (eroul central al nuvelei *În lume. Din viața meseriașilor*) pot fi descifrate ca ipostaze masculine ale Anei. Buni, harnici, cinstiți și înțelepți, ei manifestă același atașament față de bunele moravuri a căror respectare în interiorul breslei devine fundamentală pentru funcționarea comunității.

Preferința evidentă a prozatorului pentru anumite nume rămâne valabilă și în cazul personajelor negative. Atunci când nu apelează la numele real al tatălui (cazul nuvelei *Din Lume*, I, unde personajul negativ se numește Lae), opțiunea prozatorului pentru antroponimicul Iosif e evidentă (*După un an de jale*, *De la târg*) și își găsește justificarea tot în biografia autorului⁷. În acest context, seria de personaje deschisă de Lae din nuvela *Din lume* (I), continuată cu Iosif (*Un sfârșit jalnic*) și, din, nou, Iosif (*După un an de jale*) reconstituie așadar chipul tatălui / soțului

⁷ O explicație credibilă pentru conotația negativă a acestui antroponim stă în corespondența cu un personaj real: *Iosif* Tempea, profesorul de limba română de la gimnaziul din Lugoj de unde Ioan Popovici a fost exmatriculat, ar fi fost cel care îi trădase pe elevii participanți la „Societatea de lectură a studenților români”, contribuind, astfel, la exmatricularea acestora. Protejându-i identitatea, Al. Bistrițianu consemnează faptul că „însuși profesorul de limba română, lipsit de înțelegerea pe care el, cel dintâi, trebuia să o stimuleze și oarecum atins în orgoliul său de faptul că elevii simțeau nevoia să întregască, din proprie inițiativă și prin proprii mijloace, ceea ce li se oferea insuficient de la catedră în orele de clasă, a socotit, ca bun cetățean al statului și solidar coleg de cancelarie, să se asocieze la glasul colectiv de indignare a corpului didactic” (Bistrițianu, 1945: 54).

brutal, „stricat”, căzut în patima băuturii, un tată „ticăloșit” care „suduie” atunci când familia se așază la masă fără a-l aștepta să vină de la cârciumă. Alcoolic și pus mereu pe scandal, el este principalul responsabil al dramelor prin care trece familia.

Citite prin grila onomasticului, nuvele lui Ioan Popovici Bănățeanul ni se dezvăluie ca veritabile biografii ficționalizate, alunecând adeseori înspre specia autobiografiei deghizate. Nu degeaba Sandu Boldureanu, eroul principal al nuvelei *În lume*, vine să illustreze acea veritabilă „artă a sfiiciunii” (Chendi, 1911: 71) pe care Ilarie Chendi o atribuisese modestului student lugojean, Niță Popovici.

Un statut aparte privind rezolvarea chestiunii identitare îi revine personajului Lae din nuvela *Din lume(I)*. El este, am putea spune, din această perspectivă, un personaj de tranziție, menit să puncteze trecerea între cele două lumi. Harnic și cinstit în tinerețe, se căsătorise din dragoste cu frumoasa Ana. Trecerea „dincolo” a personajului se produce odată cu asocierea sa cu cei „stricați” – bețivi și cartofori –, ducând la pierderea averii strânsă în tinerețe și mai apoi și a zestrei primită de la familia Anei. Deumanizarea personajului până la stadiul de brută care își bate soția și e răspunzător de moartea propriului copil înfometat și ținut în frig, e urmărită în nuvelă ca o descompunere morală ireversibilă. În rarele momente de luciditate, sentimentul vinovăției îi „frământă sufletul”, însă trecerea înapoi nu mai e posibilă: „Dar din câne slănină și din bețiv om până-i lumea nu mai faci” (Popovici Bănățeanul, 2016: 77). Replica apare, sub diferite forme și în alte nuvele: „Până-i lumea și pământul Veto, nici din putregai pojtitir, nici din Iosif om” (*După un an de jale*).

Involuția personajelor e prezentată de fiecare dată drept o consecință directă a încălcării/abandonării moralei creștine, și a asocierii cu cei anatemizați: „Și se vedea împrietenit cu toți stricații, punându-se cu ei în rând la băutură și la cărți” (Popovici Bănățeanul, 2016: 53). Odată trecut pragul dintre cele două lumi, Lae nu mai poate fi ceea ce Ana numește „un bun creștin”. În rarele momente de luciditate, prin fața ochilor săi se derulează cadre edenice ale vieții duse înainte de a comite trecerea: „Își aduse aminte de hărnicia lui, de cinstea ce o avuse pe când era fecior, de dragostea lui cu Ana, de însurătoarea lor și de viața liniștită și fericită, pe care o avuseră un an de zile” (Popovici Bănățeanul, 2016: 53). E aici o moarte simbolică – a soțului, a tatălui, a omului și, în final a unei întregi lumi. Adevărata moarte însă – cea a copilășului, în finalul nuvelei – traduce prețul imens plătit pentru actul blasfemic al tatălui.

Se impune aici o precizare. Orice manifestare a viciilor am analiza la eroii lui Ioan Popovici, aceasta nu va putea fi desprinsă de un anumit context social care spune multe despre situația acestor oameni în *lume*. Într-o societate zguduită de noile schimbări economice aduse de industrializare, în care cei mai mulți își duc existența de azi pe mâine, ne

putem întreba în ce măsură credința mai poate suplini o serie de absențe, de la cele emoționale la cele materiale.

Dialectica hegeliană ne-a învățat că orice instituție se confruntă într-un moment al istoriei sale cu o provocare care îi va pune sub semnul întrebării legitimitatea, contestându-i principiile fondatoare (Hegel, 1997). Or, această contestarea are o evidentă funcție revelatoare tocmai prin modul în care fiecare alege să răspundă acestei provocări. Între personajele lui Ioan Popovici Bănățeanul sunt oameni care nu acceptă schimbarea, dar sunt și cei care vor sau încearcă cel puțin să se adapteze noului context economic și social. Dialogul dintre maistorul Ghiță Delmeș – ca apărător al tradițiilor și mai tânărul Gică lui Harâmbașa este, în acest sens, relevant:

- Ei, maistor Ghiță, așa-i și bine zici d-ta, dar *trebuie să mergem cu lumea*, dacă...
- *Ba nu merg cu lumea, dacă-mi strică*, că d-aceea am dat noi înapoi și azi nu mai vezi tineret la biserică și maistor fără datorii; d-aceea umblă ei tot țănoși și n-au grijă de nimic, să fi auzit tu la sf. Ilie ce ne-a zis prota, alduită-i fie gura, și n-ai cărcăi din gură... (Popovici Bănățeanul, 2016: 91, s.n.).

E o lume care palpită încă în ritmul și după legile dictate de ordinea divină. Maistorii se reunesc în bresle orânduite sub oblăduirea unor patroni spirituali și pornesc la târg numai după ziua Sfintei Mării, duminicile încep cu slujba de la biserică, iar mamele se îngrijesc să-și pună pruncii la culcare numai după ce au rostit „Tatăl Nostru”. Sunt gesturi care vin să pună în evidență modul în care o serie de elemente redundante ale prozei lui Ioan Popovici pot fi citite și altfel, ca „markeri” ai apartenenței la un discurs de tip identitar în care, așa cum am arătat, elementul spiritual rămâne un reper fundamental.

În urma acestei analize, devine indiscutabil faptul că, în cazul personajelor lui Popovici Bănățeanul, credința, materializată în practici ritualice precum rugăciunea sau participarea la slujbele de duminică, are fără doar și poate o evidentă funcție terapeutică, ceea ce justifică și rigoarea cu care personajele aduc în fața divinității orice frământare a conștiinței, orice suferință sau păcat. La fel cum, o ipoteză viabilă este aceea că, într-o societate care pare să-și fi pierdut valorile morale, dezorientată și dominată de vicii și brutalitate, puternicul atașament al unor personaje față de morala creștină ar putea avea valoare salvatoare. În fine, în ciuda opțiunii pentru această excesivă polarizare la nivelul tipologiilor, caracterizând discursul narativ în ansamblul său, Ioan Popovici Bănățeanul are meritul de a fi conturat un tip de proză capabilă să surprindă o lume dispărută, a cărei spațialitate simbolică ni se relevă deopotrivă în termeni de geografie fizică, spirituală și imaginară.

REFERINȚE:

- (de) Aquino, Toma, *Summa Theologica*, vol. III, *Notă preliminară, note și îngrijirea ediției de* Alexander Baumgarten (coord.), Iași, Editura Polirom, 2016.
- Badea, Delia, *Ioan Popovici Bănățeanul. Topografia unui destin*, monografie, Timișoara, David Press Print, 2018.
- Bistrițianu, Al., *Doi scriitori bănățeni: Victor Vlad Delamarina și Ioan Popovici-Bănățeanul*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1945.
- Braga, Corin (coord.), *Enciclopedia imaginariilor din România*, vol. I, *Imaginarul literar*, Polirom, București, 2020.
- Breazu, Ion, *Literatura „Tribunei”*, Partea I: *Proza*, „Dacoromania” VIII, 1934-1935, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului.
- Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Editura Fundației Regale pentru Literatură și Artă, 1941.
- Charles, J Daryl, *Stoic Schématisation of Vice and Virtue*, în: Porter, S.E., Craig A.E., *Dictionary of New Testament Background A Compendium of Contemporary Biblical Scholarship*, Downers Grove, InterVarsity Press, 2000.
- Chendi, Ilarie, *Portrete literare*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1911.
- Galaction, Gala, *Roxana*, București, Editura pentru Literatură, 1967.
- Dufour, P. (dir.), *Balzac géographe: territoires*, Paris, Pirot, 2004.
- Greimas, Algirdas Julien, *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Paris, Larousse, 1966.
- Hegel, G.W.F., *Prelegeri de filosofie a istoriei*, București, Editura Humanitas, 1997.
- Hamon, Philippe, *Pour un statut sémiologique du personnage*, în «Littérature», n° 6, 1972, p. 86-110.
- Jouve, Vincent, *L'effet-personnage dans le roman*, Paris, PUF, 1992.
- Lafond, Yves, *La mémoire des cités dans le Péloponnèse d'époque romaine*, Rennes, PUR, 2006.
- Lambert, Fernando, *Espace et narration: théorie et pratique*, în «Etudes littéraires», Quebec, 1998.
- Lazăr, Laura, *Imaginarul religios în literatura română*, în Corin Braga (coord.), *Enciclopedia imaginariilor din România*, vol. I, *Imaginarul literar*, Polirom, București, 2020.
- Maiorescu, Titu, *Ioan Popovici Bănățeanul*, în „Convorbiri literare”, 10, 1895.
- Nietzsche, Fr., *Die fröhliche Wissenschaft*, Verlag von Ernst Schmeitzner, 1882.
- Popovici Bănățeanul, I., *Scrieri*, I. *Proza*, (ed. șt. Delia Badea), Timișoara, Editura David Press Print, 2016.
- Propp, Vladimir, *Morphologie du conte*, trad. Marguerite Derrida, Paris, Seuil, 2015.
- Therault, Joseph Yvon, *L'identité à l'épreuve de la modernité. Écrits politiques sur l'Acadie et les francophonies minoritaires*, Moncton, Éditions d'Acadie, 1995.
- Vatamaniuc, Dimitrie, *I. Popovici-Bănățeanul*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959.

Velut, Sébastien, *Savante ou sauvage. La géographie dans «La comédie humaine»*, in P. Dufour (dir.), *Balzac géographe: territoires*, Paris, Pirot, 2004.

